

- سرشناسه : اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -
- عنوان و نام پدیدآور : مکاسب محرمه / علیرضا اعرافی؛
تقریر سید نقی موسوی.
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۹.
- مشخصات ظاهری : ج.
- شابک : دوره: ۸-۶-۹۵۶۹۱-۶۰۰-۹۷۸؛
ج ۱: ۱-۲۶-۸۵۴۲-۶۰۰-۹۷۸؛ ۸۰۰۰۰۰ ریال.
- یادداشت : کتابنامه؛ همچنین به صورت زیرنویس.
- مندرجات : ۱. اعیان نجس ۱-۲. اعیان نجس ۲-۳. داد و ستد
با کالاهای دارای منفعت حرام- ۴. محرمات علوم ۱-
۵. محرمات علوم- ۶. محرمات هنر- ۷. محرمات
هنر ۲-۸. محرمات ورزش و بازی ۹. محرمات روابط میان
فردی ۱-۱۰. محرمات روابط میان فردی ۲-۱۱. محرمات
روابط میان فردی ۳-۱۲. محرمات روابط میان فردی ۴-
ج ۱۳. محرمات سیاست. ج ۱۴. محرمات تجاری و اداری. ج ۱۵.
اخذ اجرت برای واجبات-.
- شناسه افزوده : موسوی، سیدنقی، ۱۳۵۷-
- موضوع : معاملات (فقه)
- موضوع : *Transactions (Islamic law)
- موضوع : کسب و کار حرام
- موضوع : *Business, Illicit
- رده بندی کنگره : ۶۷ الف / ۱۹۰ BP
- رده بندی دیویی : ۲۹۷ / ۳۲۷
- شماره کتابشناسی ملی : ۴۳۰۳۳۳۷

علیرضا عرفانی

مکاسب محرّمه ۱۱

محرمات روابط میان فردی ۳ (کذب)

تقریر: سید نقی موسوی

نشر اشراق و عرفان

مکاسب محرّمه ۱۱ (روابط میان فردی ۳/ کذب)

علیرضا اعرافی

تقریر..... سید نقی موسوی
ناشر..... مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار..... احمد رضائی
امور هنری..... حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ..... اول/تابستان ۱۳۹۹
لیتوگرافی، چاپ و صحافی..... سازمان چاپ اِسرائ
شمارگان..... ۱۰۰۰ نسخه
قیمت..... ۸۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN: 978-600-8542-34-6

www.eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰

info@eshragh-erfan.com

نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلّم، معلّم ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

فهرست

سخن مؤسسه.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
مقدمه.....	۲۳

فصل ۱. کلیات پژوهش / ۲۷

۱. مفهوم شناسی.....	۳۰
مفهوم شناسی کذب.....	۳۰
مفاهیم مشابه.....	۳۳
۲. پیشینه.....	۳۸
۱-۲. پیشینه عام.....	۳۸
الف) کذب در تاریخ وادیان.....	۳۹
ب) کذب در علوم انسانی.....	۴۲
ج) کذب در علوم اسلامی.....	۶۵
۲-۲. پیشینه خاص.....	۶۷
الف) پیشینه طرح کذب در «کتاب المکاسب».....	۶۸
ب) گزارشی از «کتاب المکاسب» شیخ انصاری و تابعان.....	۷۲

- ج) طرح کذب در دیگر ابواب فقه (غیر از مکاسب) ۷۳
 د) پیشینه بحث در فقه اهل سنت ۷۵

فصل ۲. حقیقت کذب و زوایای مفهومی آن / ۸۱

۱. معیار کذب ۸۱
 مطلب اول: مطابقت؛ معیار صدق و کذب ۸۱
 مطلب دوم: مطابق چیست؟ ۸۵
 مطلب سوم: دیدگاه‌های رقیب ۸۵
 دیدگاه نظام ۸۶
 دیدگاه جاحظ ۸۸
 ۲. حقیقت تصدیق ۹۰
 ۳. عدم اختصاص صدق و کذب به الفاظ ۹۱
 ۴. نقش قصد حکایت در صدق عنوان «کذب» ۹۲
 ۵. استماع و افهام در کذب ۹۶
 دلیل عدم اشتراط ۹۷
 ادله اشتراط ۹۸
 دلیل اول: نقش اراده ۹۸
 دلیل دوم: انصراف ادله حرمت کذب به قصد افهام ۱۰۳
 نکاتی در جمع‌بندی ۱۰۳
 ۱. عدم اشتراط حضور مستقیم و بالفعل مخاطب ۱۰۴
 ۲. معیار، افهام فعلی یا استقبالی ۱۰۴
 ۳. اشتراط افهام و نه قصد افهام ۱۰۵
 ۴. تأثیر ناپذیری مستمع ۱۰۷
 ۵. اشتراط افهام در عناوین مشابه (سب، فحش، تمسخر، غیبت و...) ۱۰۸
 ۶. کراهت موارد منصرف از ادله کذب ۱۰۹

۱۱۰.....	۷. تعدد مستمع و تعدد عقاب .....
۱۱۴.....	۶. کذب در مدالیل التزامی.....
۱۱۶.....	احتمال اول: شمول .....
۱۱۶.....	احتمال دوم: عدم شمول .....
۱۱۷.....	۱. اختصاص صدق و کذب به الفاظ .....
۱۱۸.....	۲. توالی فاسد احتمال شمول .....
۱۱۹.....	۷. کذب در مبالغه، کنایه و مجاز.....
۱۲۰.....	احتمال اول: کذب مطلقاً.....
۱۲۱.....	احتمال دوم: تفصیل .....
۱۲۲.....	احتمال سوم: عدم کذب مطلقاً(قول مختار) .....
۱۲۳.....	۸. انحلال کذب در قضایای کلی .....
۱۲۷.....	۹. دخالت قیود جمله در کذب.....

فصل ۳. بررسی ادله حرمت مطلق کذب / ۱۳۳

۱۳۴.....	دلیل اول: حکم عقل .....
۱۳۴.....	دیدگاه اول: اطلاق حکم عقل .....
۱۳۵.....	دیدگاه دوم: عدم اطلاق حکم عقل .....
۱۳۶.....	تحقیق در مسأله .....
۱۳۶.....	اقسام احکام عقلی(علیت، اقتضاء و لاقتضاء) .....
۱۳۹.....	احتمالات در قبح کذب .....
۱۴۲.....	تبیین دیدگاه مختار .....
۱۴۶.....	دلیل دوم: قرآن .....
۱۴۷.....	الف) بررسی اطلاقات کذب در قرآن .....
۱۴۹.....	مورد اول: آیه لعان .....
۱۵۰.....	مورد دوم: دستور به اعزام به جنگ تبوک .....

- مورد سوم: قصه هدهد ۱۵۱
- مورد چهارم: کذب، فعل شیطانی ۱۵۳
- مورد پنجم: فلسفه ابتلا ۱۵۳
- مورد ششم: قصه یوسف علیه السلام ۱۵۴
- مورد هفتم: آیات به ظاهر مطلق ۱۵۴
- جمع بندی ۱۵۶
- (ب) آیه اجتناب از قول زور ۱۵۶
- جمع بندی آیات ۱۵۹
- دلیل سوم: روایات** ۱۶۰
- طایفه اول: روایات ناهیه ۱۶۰
۱. صیغه نهی ۱۶۰
۲. ایاک و الکذب ۱۶۷
۳. صیغه امر ۱۷۱
۴. روایات کبیره بودن کذب و مستثنائات آن ۱۷۶
- جمع بندی طایفه اول ۱۷۷
- طایفه دوم: روایات وعد و وعید ۱۷۷
۱. تکذیب خدا و فرشتگان ۱۷۷
۲. وعده ثواب برای ترک کذب ۱۸۱
۳. آثار در قیامت (اخروی) ۱۸۱
۴. محرومیت از توفیقات معنوی ۱۸۳
- جمع بندی طایفه دوم ۱۸۴
- طایفه سوم: روایات معصیت بودن کذب ۱۸۴
۱. معادل سازی کذب با معصیت ۱۸۴
۲. معادل سازی با مصادیق معصیت ۱۹۲
- جمع بندی طایفه سوم ۱۹۵

طایفه چهارم: روایات ناسازگاری کذب و ایمان	۱۹۵
۱. نچشیدن طعم ایمان	۱۹۶
۲. خلّو سجیه و طبیعت مؤمن از کذب	۲۰۱
۳. مجانِب و مخرب ایمان	۲۰۳
۴. عدم کذب مؤمن و اماریت کذب برای نفاق	۲۰۴
طایفه پنجم: روایات بیانگر ریشه‌ها و آثار کذب	۲۰۹
جمع‌بندی روایات	۲۱۴
حاصل ادله	۲۱۷

فصل ۴. کذب خاص / ۲۱۹

الف) تهمت و افترا	۲۱۹
مفهوم‌شناسی	۲۱۹
بررسی ادله	۲۲۳
نکات مفهومی و حکمی	۲۳۲
ب) کذب علی الله و الرسول	۲۳۹
بررسی ادله	۲۳۹
نکات مفهومی و حکمی	۲۴۳
ج) قذف	۲۴۷
مفهوم‌شناسی	۲۴۷
قذف در قرآن	۲۵۰
نکات مفهومی و حکمی	۲۵۱
د) شهادت زور	۲۵۲
نکات مفهومی و حکمی	۲۵۵
ه) ایمان کاذب	۲۵۶
و) نفاق	۲۵۸

نکات مفهومی و حکمی ۲۶۳

فصل ۵. کبیره بودن مطلق کذب / ۲۷۱

نکات مقدماتی	۲۷۱
ادله کبیره بودن کذب	۲۷۹
دلیل ۱ و ۲. روایات فهرست کبائر	۲۷۹
دلیل ۳. صحیحہ محمد بن مسلم	۲۸۵
دلیل ۴. استدلال قرآنی - روایی	۲۸۷
ادله کبیره نبودن کذب	۲۹۰
دلیل ۱. معتبره عبدالرحمن بن حجاج	۲۹۰
دلیل ۲. روایت حارث اعور	۲۹۲
جمع بندی ادله	۲۹۴

فصل ۶. توریه / ۲۹۷

مقدمات	۲۹۷
معنا و اقسام توریه	۲۹۷
اقوال در مفهوم و حکم توریه	۳۰۰
ادله حرمت توریه	۳۰۱
حرمت کذب	۳۰۱
اغراء به جهل	۳۰۲
ادله جواز توریه	۳۰۳
آیات	۳۰۳
آیه بت شکنی حضرت ابراهیم <small>علیه السلام</small>	۳۰۳
آیات دیگر	۳۱۶
جمع بندی آیات	۳۱۸

روایات	۳۱۹.....
روایت ۱. روایت سرانتر.....	۳۱۹.....
روایت ۲. خبرسويد.....	۳۲۲.....
نتیجه‌گیری.....	۳۲۴.....
فروع.....	۳۲۵.....

فصل ۷. کذب هزلی / ۳۲۷

مقتضای قواعد.....	۳۲۹.....
بررسی روایات حرمت.....	۳۳۳.....
روایت ۱. مرسله سيف بن عميره.....	۳۳۳.....
روایت ۲. روایت اصیغ بن نباته.....	۳۳۸.....
روایت ۳. روایت حارث اعور.....	۳۴۰.....
روایت ۴. وصیت اباذر.....	۳۴۲.....
جمع‌بندی فصل.....	۳۴۴.....

فصل ۸. خلف وعده / ۳۴۵

۱. مقدمات.....	۳۴۵.....
مفهوم‌شناسی.....	۳۴۶.....
عناصر مفهوم وعده و شرایط آن.....	۳۴۶.....
اخباریت یا انشائیت وعده.....	۳۵۰.....
واژگان مشابه.....	۳۵۲.....
نسبت وفای به وعده و خلف وعده.....	۳۵۴.....
پیشینه و اقوال.....	۳۵۵.....
۲. ادله وجوب وفا.....	۳۶۰.....
دلیل ۱. حرمت خلف وعده از باب کذب.....	۳۶۰.....

- تقریر اول: خلف وعده به مثابه مصداق کذب ۳۶۰
- تقریر دوم: مدلول التزامی وعده ۳۶۳
- دلیل ۲. قاعده «المؤمنون عند الشروطهم» ۳۶۸
- دلیل ۳. حکم عقل ۳۷۰
- دلیل ۴. آیات وجوب وفا ۳۷۳
- گروه اول: آیات دستور به وفا ۳۷۳
- گروه دوم: آیات تمجید از وفا ۳۸۱
- گروه سوم: آیات نفی خلف وعده از خداوند ۳۸۴
- دلیل ۵. روایات وجوب وفا ۳۸۷
- جمع بندی ادله وجوب وفا ۳۹۴
۳. ادله عدم وجوب وفا ۳۹۶
- دلیل ۱. اعراض مشهور ۳۹۷
- دلیل ۲. سیره یا ارتکاز ۳۹۷
- دلیل ۳. روایات باب نذر ۳۹۸
- دلیل ۴. استبعاد وجوب وفا به سبب شیوع آن ۴۰۰
۴. جمع بندی ۴۰۲
۵. فرع فقهی ۴۰۴
- نتایج نهایی فصل ۴۰۷

فصل ۹: اخبار از قضیه مشکوک / ۴۰۹

- بررسی ادله حرمت ۴۱۱
- ادله عامه ۴۱۱
- دلیل ۱. وجوب صدق ۴۱۱
- دلیل ۲. کذب در مدلول التزامی ۴۱۳
- دلیل ۳. منجز بودن علم اجمالی ۴۱۴

دلیل ۴. اطلاعات نهی از اتباع ظن ۴۱۶

دلیل ۵. الغای خصوصیت از ادله حرمت فتوا و قضاوت بدون علم ۴۱۸

دلیل خاصه ۴۲۰

دلیل ۶. «حرمت قول به غیر علم» ۴۲۰

جمع بندی ادله ۴۵۴

فصل دهم: وجوب صدق / ۴۵۹

۱-۱۰ کلیات ۴۵۹

مفهوم شناسی ۴۵۹

پیشینه بحث ۴۶۲

۱-۲. بررسی ادله ۴۶۶

دلیل عقلی ۴۶۶

دلیل قرآنی ۴۶۷

ادله روایی ۴۷۱

دسته اول: روایات آمره ۴۷۱

دسته دوم: روایات صدق، نشانه دین و ایمان ۴۸۷

دسته سوم: روایات بیانگر ریشه ها و آثار صدق ۴۹۲

دسته چهارم: سیره معصومان علیهم السلام ۴۹۵

جمع بندی روایات ۴۹۶

جمع بندی ادله ۴۹۷

۱-۳. فروع ۴۹۸

فرع ۱. صدق ضار ۴۹۸

فرع ۲. تعدد حکم یا حکم واحد؟ ۵۰۳

فصل ۱۱. مستثنیات کذب / ۵۰۵

۵۰۶	استثنای اول: کذب برای اصلاح ذات بین
۵۰۶	یک: مقدمات
۵۰۷	مفهوم شناسی اصلاح
۵۱۱	پیشینه و اقوال
۵۱۳	دو: بررسی رجحان اصلاح ذات البین
۵۱۳	آیات رجحان اصلاح
۵۲۱	روایات رجحان اصلاح
۵۲۷	جمع بندی ادله رجحان اصلاح
۵۲۹	سه: بررسی ادله استثنا
۵۲۹	الف) مقتضای قواعد
۵۳۱	ب) روایات جواز «کذب برای اصلاح ذات البین»
۵۵۱	ج) جمع بندی ادله استثنا
۵۵۱	ه) فروع
۵۵۱	فرع ۱. جواز کذب اصلاحی در اصلاح راجع
۵۵۳	فرع ۲. حکم کذب تجویز شده
۵۵۴	فرع ۳. قید مندوحه
۵۵۵	فرع ۴. اصلاح یا اراده اصلاح
۵۵۶	فرع ۵. عدم احتمال تأثیر؟
۵۵۷	فرع ۶. نزاع چندطرفه
۵۵۷	فرع ۷. اختصاص حکم به میانجی ثالث؟
۵۵۸	فرع ۸: شمول نسبت به حلف کاذبه؟
۵۵۹	فرع ۹. اختصاص حکم به مسلمانان
۵۶۰	استثنای دوم: کذب برای دفع ضرر

۵۶۰.....	مقدمات
۵۶۴.....	بررسی ادله استثنا
۵۶۴.....	قواعد عامه
۵۹۹.....	فروع
۶۰۰.....	فرع اول: تعارض با روایات حاصره
۶۰۵.....	فرع دوم: اشتراط عدم امکان توریه
۶۴۳.....	فرع سوم: اشتراط عدم وجود راهی غیر از توریه
۶۴۶.....	فرع چهارم: جواز یا وجوب کذب در مقام دفع ضرر؟
۶۴۷.....	فرع پنجم: کراهت کذب مضری یا استحباب ترک آن
۶۶۲.....	فرع ششم: شاخص های ضرر
۶۶۴.....	استثنای سوم: کذب برای منفعت دیگران
۶۶۵.....	طایفه اول: روایات خاصه
۶۷۰.....	طایفه دوم: روایات مطلق اصلاح
۶۷۳.....	جمع بندی ادله
۶۷۴.....	استثنای چهارم: کذب در جنگ
۶۷۶.....	دلیل یک: روایات خاصه
۶۷۹.....	دلیل دو: روایات مطلق اصلاح
۶۸۰.....	دلیل سه: روایات جواز کذب برای دفع ضرر از دیگران
۶۸۱.....	دلیل چهار: روایات جواز خدعه در جنگ
۶۸۸.....	دلیل پنج: تقدّم از باب تراحم
۶۸۹.....	جمع بندی
۶۸۹.....	فروع
۶۹۱.....	استثنای پنجم: کذب به زوجه
۶۹۳.....	نقل روایات
۶۹۴.....	بررسی روایات

- ۷۰۱..... بررسی استثناهای دیگر
- ۷۰۱..... کذب به بیماران دم مرگ
- ۷۰۵..... کذب به کودکان
- ۷۰۷..... الف) ادله وجوب وفاداری به وعده
- ۷۱۰..... ب) ادله جواز کذب به کودکان
- ۷۱۰..... ج) روایات نهی از کذب به کودک
- ۷۱۱..... کذب سفید
- ۷۱۳..... کذب برای مصالح سیاسی و دینی
- ۷۱۷..... گزاره‌های فقهی کتاب حاضر
- ۷۲۰..... کتابنامه
- ۷۴۱..... نمایه‌ها
- ۷۴۱..... نمایه آیات
- ۷۴۸..... نمایه اصطلاحات
- ۷۵۳..... نمایه اعلام

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دو چندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه تئوریک خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد، و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گسترش مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی به منظور پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت؛ اولاً، تحولاتی جدید در مجموعه دانش بشری، به‌ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً، زندگی انسان معاصر به واسطه پیشرفت در علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً، شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد؛ از این رو سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی - حوزوی به منظور توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله آغاز کرده است، در عین تأکید

براصالت‌های حوزوی، سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد؛ از این رو مأموریت‌های خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف، بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «جمع‌آوری، تنظیم و نشر آثار ریاست عالی مؤسسه» قرار داده است تا بتواند به ایفای نقشی مؤثر در این مجال بپردازد.

کتاب گرانسنگ «مکاسب» اثر خاتم‌المجتهدین شیخ مرتضی انصاری رحمته‌الله، در طول سالیان متممادی، مورد شرح و حاشیه‌نگاری فقهای شیعه قرار گرفته و این کتاب که به حق نماینده اوج اتقان و نضج‌یافتگی فقاقت در مکتب تشیع است، محور بحث‌های خارج فقه حوزه علمیه بوده است. مجموعه حاضر، تقریر درس‌های خارج فقه استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله است که طی هشت سال تحصیلی (از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۳) در حوزه علمیه قم ارائه شده و علاوه بر انعکاس ابداعات و نوآوری‌های حضرت استاد در خلال مباحث «مکاسب محرمه» در نظم و تبویب نوع چهارم از انواع مکاسب محرمه (التکسب بالافعال المحرمه) ساختاری بدیع را پیشنهاد و عرضه نموده است.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از حضرت استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله که پس از ارائه دروس، در ادامه مراحل مختلف تقریر دروس، ارزیابی تقریرات را صبورانه ادامه دادند، تشکر نماید و از تلاش‌های حجت‌الاسلام دکتر سید نقی موسوی به خاطر تقریر کتاب و حجت‌الاسلام احمد عابدین زاده به خاطر نظارت این کتاب و مدیریت گروه تقریرات فقهی تقدیر کند.

امید است صاحب‌نظران و اندیشوران حوزه و دانشگاه، مؤسسه اشراق و عرفان را به منظور بهبود تولیدات علمی آینده، از نظرات و پیشنهادات سازنده خود بهره‌مند سازند.

پیشگفتار

یکی از کتاب‌های فقهی که احکام معاملات را بیان می‌کند، مکاسب است. بخشی از این کتاب، ویژه بررسی معاملات حرام است و با عنوان مکاسب محرّمه از دیگر بخش‌ها متمایز می‌شود. مباحث این بخش از جهات گوناگون اهمیت دارد؛ از جمله مطرح شدن موضوعاتی مانند غیبت و کذب در این بخش که فقها در ابواب دیگر فقهی به آن‌ها نمی‌پردازند. این امر موجب تنقیح مسائل مهمی در این کتاب می‌شود. شاید به همین دلیل، چینش و ساختار کتاب مکاسب محرّمه در کتاب‌های فقهی، یکسان نیست و بخش‌بندی‌های گوناگونی دارد. مشهورترین بخش‌بندی از محقق حلّی رحمته‌الله است. وی مکاسب حرام را به پنج نوع زیر تقسیم کرده است: اعیان نجس؛ معامله با اعیانی که به جهت حرمت غایتشان حرام شده‌اند؛ اعیان فاقد منفعت؛ تکسّب با کارهای حرام و تکسّب با واجبات.

پس از وی، فقهای بسیاری از روشش پیروی کرده‌اند. یکی از آنان شیخ مرتضی انصاری رحمته‌الله است که بر اساس همین تقسیم‌بندی توانست، یکی از دقیق‌ترین آثارش را در فقه استدلالی پدید آورد. کتاب *المکاسب انصاری*، کانون توجه قرار گرفت و شروح و حواشی بسیاری بر آن نگاشته شد؛ حتی امروزه نیز

برخی از فقها آن کتاب را محور دروس خارجشان قرار می دهند.

استاد آیت الله اعرافی رحمته الله از فقیهانی است که چندین سال تدریس درس خارج خویش را به بحث مکاسب محرّمه اختصاص داده است. وی در تقسیم اساس مکاسب از روش شیخ انصاری رحمته الله پیروی کرده؛ اما در جزئیاتش نوآوری هایی داشته است. این نوآوری ها افزون بر انسجام بخشی به مباحث کتاب، می تواند زمینه ساز ایجاد ابواب فقهی جدیدی شود؛ از این رو، گروهی از شاگردانشان به تقریر دروس خارج فقه مکاسب محرّمه ایشان همّت گماشتند.

همان طور که اشاره شد، در این کتاب، نوآوری هایی در طرح مباحث و بیان آن ها رخ داده است؛ در نتیجه، این کتاب، مزیت هایی بر دیگر کتاب های موجود درباره مکاسب محرّمه دارد. برخی از این مزیت ها به شرح زیر است:

۱. در این کتاب، نوع اول (اعیان نجس) به دو قسم حیوانات و غیر حیوانات تقسیم شده و تکسّب با حیوانات در مجلد جداگانه ای آمده است. این تقسیم موجب انسجام بیشتر مطالب و زمینه ساز ایجاد باب فقهی جدیدی به نام «تکسّب با حیوانات» و «احکام حیوانات» می شود.

۲. عناوین نوع چهارم در مکاسب شیخ انصاری رحمته الله به صورت الفبایی تنظیم شده است؛ ولی در این کتاب، عنوان ها بر اساس موضوعات به هفت گروه تقسیم شده است. این تقسیم، مزیت هایی دارد؛ از جمله این که مطالب هر گروهی منسجم شده، قواعد کلی برای آن ها به دست می آید؛ از این رو، هر گروهی می تواند یک باب فقهی تشکیل دهد. البته این تقسیم، عقلی نیست و گروه ها و عناوین آن ها افزایش پذیرند. این گروه ها عبارتند از:

الف) محرّمات آداب تجارت: این گروه شامل عنوان های حرامی است که در تجارت از آن ها نهی شده است و عبارت اند از: تطفیف، غش و نجش.

ب) محرّمات علوم: این گروه به دو دسته عناوین مربوط به حوزه نشر و علوم

غریبه تقسیم می‌شود. عناوین حوزه نشر شامل حق تألیف، کتب ضلال و بیع مصحف و عناوین علوم غریبه شامل تنجیم، سحر و قیافه است.

ج) محرّمات هنر: این گروه شامل عناوینی می‌شود که به جنبه زیبایی‌خواهی انسان مربوط می‌شوند و عبارتند از: تزیین، پوشیدن ابریشم و طلا در مردان، حلق لحيه، تصویر و غنا. عنوان تزیین در مکاسب محرّمه متداول بحث نشده و تنها مواردی از محرّمات آن مثل تدلیس ماشطه مطرح شده است؛ ولی در این کتاب با طرح عنوان تزیین، نخست اصل استحباب تزیین ثابت شده، سپس محرّماتش به طور کامل بحث شده است.

د) محرّمات روابط میان فردی: این گروه، عناوینی در بردارد که به حوزه عام روابط اجتماعی میان انسان‌ها مربوط می‌شود. البته برخی از عناوین روابط میان فردی در حیطه‌های خاصی مانند سیاست و اقتصاد مطرح می‌شوند. از این عناوین، ذیل باب فقهی مربوط بحث می‌شود. در این جا فقط عناوینی مطرح می‌شوند که در همه حوزه‌های اجتماعی کاربرد دارند. عناوین این بخش عبارتند از: سب مؤمن، نیمه، نیاحه، تشبّه به جنس مخالف، تشبیب، قیادت، غیبت و کذب.

ه) محرّمات سیاست: در این گروه، عناوینی مطرح شده است که به محرّمات روابط مکلف با سلاطین جور مربوط می‌شود و عبارتند از: قبول ولایت از طرف سلطان جور، معونه الظالمین، معامله جوایز سلطان جور و معامله خراجیات سلطان جور.

و) محرّمات ورزش و بازی: در این گروه، عناوین مربوط به بازی و سرگرمی مطرح می‌شود که عبارتند از: لهو و لعب و قمار.

ز) محرّمات روابط اداری: در این گروه، عناوین حرام روابط اداری مطرح می‌شود که عبارتند از: رشوه، اختلاس، رانت خواری و پورسانت. در مکاسب

محرّمه متداول، از میان عناوین این گروه، فقط رشوه مطرح می‌شود و دیگر عناوین از ابداعات این کتاب است.

۳. در هریک از عناوین، پس از بررسی ادلّه و استنتاج حکم، فصلی به فروع آن عنوان اختصاص یافته است. اهمیت این بخش از آن جهت است که در بسیاری موارد، فروع جدید و مورد ابتلایی وجود دارند که در سایر کتب متداول فقهی بحث نشده‌اند.

۴. شیوه نگارش تقریرات بدین شکل است:

پیش از بررسی ادلّه هریک از عناوین، ابتدا مفهوم‌شناسی و پیشینه فقهی و فرافقهی آن عنوان مطرح شده است تا موضوع، شناسانده و محدوده بحث مشخص گردد. سپس ادلّه نقل شده‌اند. در این بخش ابتدا بررسی سندی و دلّالی هریک از ادلّه، بیان شده و در پایان، جمع‌بندی کلی و بیان نظر مختار آمده است. آن‌گاه فروع عنوان به همان شیوه کلی (مفهوم‌شناسی، بیان پیشینه فقهی و فرافقهی، بیان ادلّه، بررسی سندی و دلّالی ادلّه و جمع‌بندی کلی) آمده است. مجلد پیش روی، جلد یازدهم این کتاب است که عهده‌دار بحث کذب از سری بحث‌های محرّمات روابط میان فردی است که حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید نقی موسوی با نظارت حجت الاسلام احمد عابدین زاده تقریر کرده است. گفتنی است که نظارت و راهنمایی استاد آیت الله اعرافی در تقریر همه مجلدات، روشن‌گر راه ما بوده است. در پایان از همه عزیزانی که در فراهم آمدن این اثر، ما را یاری کردند، تشکر می‌کنیم: استاد محترم آیت الله اعرافی رحمته الله علیه، همکارانم در گروه تقریر، به‌ویژه حجت الاسلام دکتر سید نقی موسوی (مقرر کتاب)، حجت الاسلام احمد عابدین زاده (ناظر)، احمد رضانی (ویراستار)، حمید بهرامی (صفحه‌آرا) و همکاران محترم در مؤسسه اشراق و عرفان. گروه تقریرات فقهی مؤسسه اشراق و عرفان

مقدمه

وجوه منفی زندگی در دنیای معاصر، محصولی از شعارهای مدرنیته و امواج نسبیست‌گرایی پست‌مدرن در دوری از دین و اخلاق است. نیاز حتمی بشر معاصر، همان‌طور که در جنبش‌های فکری و اجتماعی قرن ۲۰ و ۲۱ دیده می‌شود، عبارت است از: اخلاق، معنویت و دین.

اخلاق از دیرباز در دامن دین قرار گرفته و اخلاق نقلی، همیشه حجم وسیعی از ادبیات ادیان آسمانی و حتی غیرآسمانی را به خود اختصاص داده بود تا این‌که شعار خودآیینی^۱ بشر مدرن رخ نمود و سکولاریسم و جدا شدن همه شئون فردی و اجتماعی انسان از دین (وحی) رقم خورد و از اخلاق سکولار و حتی دین سکولار رونمایی شد.

اخلاق نقلی و عقلی در سنت اسلامی آن‌چنان که باید و شاید، مانند

---

1. Autonomy.

امانوئل کانت در مقاله کوتاه خود در پاسخ به این‌که روشنگری چیست؟ چنین گفته است: روشنگری، خروج انسان از صغارتی است که خود بر خویش تحمیل کرده است. صغارت، ناتوانی در به کار بردن فهم خود بدون راهنمایی دیگری است... شعار روشنگری این است: در به‌کارگیری فهم خود شهامت داشته باش! (ایمانوئل کانت، در پاسخ به روشنگری: روشنگری چیست؟، ص ۰۲).

دانش‌هایی چون فقه متراکم، عمیق و گسترده نشد که مجال گفتگو در مورد آسیب‌شناسی آن نیست و توسعه اخلاق پژوهشی به صورت عام و اخلاق پژوهشی اسلامی به صورت خاص از اولویت‌های پژوهشی حوزه‌های علمیه در این سال‌ها به شمار می‌آید.

فقه اسلامی برخلاف انتقادهایی که بر آن می‌رود، مبنی بر اخلاق‌گریزی و حتی اخلاق‌ستیزی آن - که تهمت نارواست - بنابر تقسیم کار سنتی میان سه عرصه عقاید، اخلاق و احکام، کمتر به موضوعات اخلاقی توجه کرده است و تنها لابه‌لای مباحث و ابواب فقه، ردی از توجه به این موضوعات دیده می‌شود.

چندی است که کلیدواژه «فقه الاخلاق» دست کم از سال ۱۳۹۱ به صورت مکتوب و با ادبیات علمی، از سوی فقیهان نواندیشی چون آیت‌الله اعرافی^۱ ترویج می‌شود. ایشان در مواضع مختلف به تبیین زوایایی از آن می‌پردازند. همچنین با راهبری خود، ایده «فقه الاخلاق» را در این مؤسسه، در قالب پروژه‌های تحقیقاتی پی‌گیری می‌نمایند. ایشان برای افق‌گشایی در این زمینه (به مانند افق‌گشایی در عرصه «فقه التریبه») از سال ۱۳۹۷، درس خارج «فقه روابط میان فردی» را دائر کرده‌اند که با تسامح می‌تواند سویه اخلاق اجتماعی از فقه الاخلاق را نمایندگی کند. بحث حاضر (کذب) نیز یکی از مباحث فقه روابط میان فردی به شمار می‌رود.

برای معرفی کتاب پیش رو باید از شیخ اعظم انصاری نام برد که در کتاب گرانسنگ مکاسب محرمه، برخی از موضوعات اخلاقی را از منظر تکسب به آن‌ها (و البته در عمل، به صورت کبروی و کلی‌تر) بحث کرده است؛ مانند غیبت، دروغ، نیمه، سب، دشنام و مانند آن.

۱. مفهوم و پیشینه فقه الاخلاق (و رویکرد فقهی به اخلاق) در پیوست این کتاب تبیین شده است. (ر. ک: علی‌رضا اعرافی، فقه تربیتی مبانی و پیش‌فرض‌ها).

سلسله دروس خارج فقه استاد اعرافی در بازه زمانی سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳ به «مکاسب محرمه» اختصاص داشت و ایشان نوآوری‌ها و افق‌گشایی‌هایی خود را در ساختار و محتوای «مکاسب محرمه» ارائه می‌نمودند. کتاب حاضر، محصول ۸۰ جلسه از دروس خارج فقه (مکاسب محرمه) حضرت استاد آیت‌الله اعرافی است که در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ در حوزه علمیه قم بیان شده است. روش نگارش این کتاب چنین بود که طرح تفصیلی به تصویب ناظر و استاد رسید. سپس مقرر تلاش کرد، ضمن وفاداری به محتوا و مدعیات ارائه شده در درس به تقریر، تنقیح، بسط، مستندسازی و احیاناً تدقیق مطالب بپردازد. پس از نگارش، ناظر پروژه به نقد و بررسی پرداخت و بعد در جلسات حضوری، مورد تأیید، اصلاح و نقد حضرت استاد واقع شد.

این کتاب در ۱۱ فصل تنظیم شده است. منطق طبقه‌بندی فصول به این صورت بود که از تنقیح مفهوم کذب و کشف حقیقت دروغ تا بررسی اجتهادی-استنباطی حکم از دروغ از منابع معتبر پیش رفته و سپس در فصول بعدی از دروغ‌های خاص و تفاوت مفهومی و حکمی آن مانند تهمت، کذب علی‌الله و الرسول، قذف، شهادت دروغ، ایمان کاذب، نفاق، توریه و کذب هزلی بحث شده است. در ادامه از باب کاوش زوایای مختلف موضوع کذب، از کبیره بودن کذب، اخبار از قضیه مشکوک و وجوب صدق سخن به میان آمده است. در نهایت استثنائات حرمت کذب به تفصیل بررسی شده است.

در پایان از حضرت استاد آیت‌الله اعرافی به سبب ایجاد این فرصت، مدیر محترم گروه فقه و ناظر این پروژه حجت‌الاسلام والمسلمین احمد عابدین زاده برای تذکرات سودمند و نیز همه همکاران و پژوهشگران مؤسسه اشراق و عرفان قدردانی می‌شود.

سید نقی موسوی